

"חידוש שלא ייאמן"

על ה"קִיבוץ" היהודי באומן בראש השנה*

משה וינשטוק

מבוא

אף פעם לא חזיתי בכזו שמחה מוחצנת, ועוד בטרמינל!... טרמינל מייצג מבחינתי את כל העולם המערבי, על כל מה שזה אומר: על כל השקט, הסדר, והמבנה המאוד-מאוד ברור... ופתאום באים אנשים שזה לא מעניין אותם. פשוט לא מעניין אותם. וזה הדהים אותי!... ואני אומר לעצמי... איזה כיף שמישהו קורא תיגר על כל המבנה וכל המערך הטרמינלי הזה, על כל מה שהוא מייצג... לא באופן שמשפיל אחרים, או שגורם להם רע אלא באופן כזה של: "אני שמח ושכולם יקפצו לי". זה מדהים...

אני יוצא מהאוטובוס באומן ורואה פרצוף של שוטר רוסי... כאילו מסרטי שואה או סרטים משנות החמישים, וזה נותן לי תחושה של הגעה למקום אקסטרטוריאלי, מקום שאף פעם לא ראית. (הלל, בן 36)¹

ד"ר משה וינשטוק מלמד מחשבת ישראל וחסידות בבית מורשה ומנהל תוכניות "תורת חיים" ו"לב לדעת" במנהל החינוך הדתי במשרד החינוך

* המאמר מבוסס על הרצאה ביום העיון "מי לה' אלי" שהתקיים בבית מורשה, חנוכה תש"ע. שמות המרואיינים במאמר זה בדויים. 1

פתיחה

מדי שנה בשנה, בימים שלפני ראש השנה, אורזים כשבעה-עשר אלף ישראלים את מזוודותיהם ויוצאים לשהות בראש השנה בקברו של רבי נחמן מברסלב בעיירה אומן שבאוקראינה. מלבד אלפים אלו יש עוד מאות ישראלים המגיעים ברכבות, במוניות ובכלי רכב שכורים מארצות שכנות, וכמה אלפי יהודים המגיעים מארצות מגוריהם מחוץ לארץ ישראל.² הנסיעה המאורגנת החלה לאחר נפילת מסך הברזל בשנת 1990, אך רק בשמונה השנים האחרונות החלו להגיע לאומן המונים שרבים מהם אינם קשורים לחסידות ברסלב, לא מבחינה סוציולוגית ולא מבחינה רעיונית. האנשים השוהים באומן מצטופפים באוהלים, בדירות שכורות, במסדרונות בתים ועוד, ואת ארוחותיהם הם אוכלים בחבורות שהתארגנו בישראל ולעתים בכתי תמחוי גדולים המספקים מזון לכל דורש במשך כל שעות היממה. הם מתפללים במאות מניינים שונים המתקיימים במבנים, בפילות רחוב, במרחבים חקלאיים פתוחים וב"ציון" הקבר של רבי נחמן מברסלב.³

המפגיע בתופעה זו הוא היקף הנוסעים לאומן שאינם קשורים לחסידות ברסלב או לכתביה. עדיין לא נעשה מחקר על סיווג האוכלוסיות השונות המגיעות לאומן, אך להערכת חברות הנסיעות פחות משני שלישים מהנוסעים מגיעים מקהילות שונות הקשורות לחסידות ברסלב על גוניה ורביניה, ושאר האוכלוסייה המגיעה לאומן (כעשרת אלפים איש) כוללת חרדים אשכנזים (מעט), מזרחים מסורתיים רבים, חילונים אשכנזים משכילים (תיירות רוחנית סקרנית) ודתיים-לאומיים לגוניהם השונים (כמה אלפים).

במאמר זה, שהוא חלק מעבודה כוללת יותר,⁴ נתמקד בתיאור החוויה המאפיינת פלח מסוים מן האוכלוסייה הנוסעת לאומן: האוכלוסייה הדתית-לאומית.⁵ עקב העובדה שאין פילוח מדויק של אוכלוסיית נוסעים זו איננו מתיימרים לתת תמונה כוללת על הקבוצה אלא להציג אפיונים כלליים העולים מתוך הראיונות. המחקר מתבסס על תשעה ראיונות עומק, שני יומנים כתובים (של נוסע עשירי), תצפית השתתפותית ושיחות רבות.⁶ כאמור לעיל, הקושי המתודולוגי במחקר מעין זה הוא שאין פילוח או מחקר שנעשה על הרכב האוכלוסייה הדתית-לאומית הנוסעת לאומן (כפי שאין מחקר כזה על האוכלוסייה הכללית). עקב כך נבחרו באקראי עשרה גברים (בראש השנה

2 אין מחקר שתיעד את מספר הנוסעים ואת הרכבם. הנתונים התקבלו מחברות הנסיעה המרכזיות. נתונים דומים מצויים באתרי אינטרנט אוקראיניים רשמיים. בשנת תש"ע יצאו כארבעה-עשר אלף וחמש מאות איש בטיסות צ'רטר ישירות מישראל, ועוד כשלושת אלפים איש בדרכים עוקפות. מחו"ל הגיעו כמה אלפי נוסעים, ועל פי ההערכה נמצאים באומן בסך הכול כעשרים וחמישה אלף נוסעים.

3 קברו של רבי נחמן מברסלב נקרא בעגה הברסלבית ה"ציון" במלעיל. בכל מקום במאמר שבו מצוינת מילה זו הכוונה למתחם הקבר.

4 אנו עוסקים בימים אלו במחקר מקיף על כלל הנוסעים לאומן ובתיעוד חוויותיהם הדתיות.
5 ציבור זה מכונה בשמות רבים: המזרחי, דתי-לאומי, ציוני-דתי, אורתודוקסיה מודרנית ועוד. לעניין מאמר זה הכוונה היא לאנשים ששירתו בצבא, מכירים במדינת ישראל ומעורבים בחיים המודרניים באופן מלא. על מאפייני אוכלוסייה זו ראו: אשר כהן, הטלית והדגל, ירושלים תשנ"ח, עמ' 155-167.

6 כותב מאמר זה השתתף בעצמו בנסיעה לאומן, ובמהלכה ניהל תצפית על התופעות המתוארות.

אין - כמעט - נשים באומן) שאין בהם יותר משלושה המכירים זה את זה היכרות אישית. המרואיינים הם בני 30 עד 54, כולם במעמד הביניים, בעלי השכלה על-תיכונית, בוגרי ישיבות הסדר, ישיבות גבוהות ומכינות וכאלה שהתגייסו מיד בסיום לימודי התיכון. מקומות מגוריהם של המרואיינים כוללים ערים גדולות, ערי פריפריה, קיבוץ, יישובים ביהודה ושומרון ומאחז לא חוקי. כל המרואיינים עוסקים במקצועות נורמטיביים: עורך דין, בכיר במשרד ממשלתי ומג”ד מילואים, איש הייטק, מורה, איש אקדמיה, מרצה במכללה להכשרת מורים, חבר קיבוץ ועוד. כמה מן המרואיינים נסעו פעמים אחדות לאומן לראש השנה ואחרים פעם אחת.

המעניין בקבוצת מרואיינים אלו הוא שמדובר באנשים נורמטיביים המנהלים חיים רגילים, מעורבים בעולם המערבי ונמצאים בצמתים מרכזיים בחברה הישראלית. הם מודעים לעצמם, רפלקטיביים כלפי מעשיהם, בעלי רמת השכלה גבוהה יחסית ובעלי מודעות אידאולוגית גבוהה, שהנסיעה לאומן לראש השנה סותרת תמות מרכזיות בחייהם.

במאמר זה, שהוא תיאורי ברובו, נעמוד בשפתם של המרואיינים על חוויית הנסיעה וההתרחשות באומן. מובאות והסברים מחקריים הובאו כאשר סברנו שהם מעמיקים את הבנת המתרחש. תחילה יתוארו הסיבות שלדברי המרואיינים הביאו לנסיעה והמרכיבים השונים של הדיסוננס העמוק שהם מצויים בו. לאחר מכן נעמוד על מרכיבי החוויה שהם מדווחים עליה ועל ההתמודדויות השונות שלהם עם הדיסוננס. לסיום ניגע בקיצור בחזרתם לארץ.

מחקרים רבים נעשו בסוגיית החוויה הדתית, המיסטית והאקסטטית. עם זאת הדיון הכתוב בחוויה הדתית ובעיקר בתצורה המיסטית שלה יש בו סתירה פנימית וקושי רב.⁷ העובדה שמדובר בתחושה ולא בהשגה תבונית טומנת בחובה את הקושי שבהעברתה מאדם אחד לזולתו.⁸ האפשרות לתאר חוויית דבקות דתית, וכמוה כל חוויה אחרת, באמצעים מילוליים היא מוגבלת ביסודה, והיכולת של אדם המצוי מחוץ לחוויה לעמוד על מהותה, תחושתה והשפעתה אינה ברורה. גרשם שלום, כבואו לדון בחוויה המיסטית, טען ש”איש אינו יודע מה זאת מיסטיקה, מלבד המיסטיקאים עצמם; ולהם דעות שונות איש לפי השגת ידו, ועל כל פנים לפי השגת רוחו... נקודת הכובד של כל התופעה הקרויה מיסטיקה שייכת לכאורה, בראש ובראשונה לרשות היחיד”.⁹

עקב הקושי לתאר את החוויה עצמה, נקודת המוצא של מאמר זה היא העדויות האישיות של הנחקרים על עולם המציאות כפי שהוא נתפס בעיניהם. מתוך דיווחים אלו אפשר לעמוד על המשותף להם ולנסות להגיע לתובנות בנוגע למאפייני

7 בעיסוק במונח “מיסטי” במאמר זה נצעד בעקבות משה אידל. לדבריו: “המונח ‘מיסטיקה’ מורה על חווית קשר בלתי אמצעי עם האלוהות. בספרות החסידית מציין המונח דבקות או מונחים אחרים מאותו שדה סמנטי את החוויה הזו”. משה אידל, החסידות - בין אקסטזה למאגיה, תל אביב תשס”א, עמ’ 61. הגדרה דומה מצויה בספרו של מרדכי רוטנברג, פרד”ס הנפש, ירושלים תשנ”ו, עמ’ 100. לא כאן המקום לפרט את המחקרים הרבים העוסקים במיסטיקה ובאקסטזה הדתית, ונפנה את הקוראים לסקירת המחקר המקיפה המצויה בספרו של אידל, שם, עמ’ 159, הערות 222, 224, 227 ו-228.

8 רודולף אוטו, בחפשו אחר יסוד ה”התפעמות הדתית החזקה”, מציין שכיוון “שהוא עצמו לא רציונלי, כלומר אינו בר פענוח במושגים, ניתן רק להצביע עליו באמצעות התגובה שהוא מעורר בנפש המתנסה בו”. רודולף אוטו, הקדושה, ירושלים תשנ”ט, עמ’ 17.

9 גרשם שלום, דברים בנו, תל אביב 1982, עמ’ 72.

החווייה הקבוצתית. אנו מאמינים שעל גבי עדויות תיאוריות אלו, שילווו בחלקן בתובנות מחקריות, יהיה אפשר להוסיף בעתיד עוד קומה בכלים מתחומים שונים, אנתרופולוגיים, פסיכולוגיים, פילוסופיים ועוד. כמו כן, במאמר זה לא נעסוק בשיפוט התופעה והשלכותיה או בתפיסת ההגות החסידית העומדת ביסודה.¹⁰

א. הסיבה לנסיעה

הנוסעים לאומן נחלקים לאלו שהגיעו לנסיעה מתוך סקרנות גרידא, לברוק "מה קורה שם", ולאלו שהגיעו מתוך כמיהה לשינוי רוחני. כמיהה זו משתלבת במודל של גרשם שלום, שעל פיו כל דת נעה דרך שלושה שלבים (והיא עשויה לעבור שלבים אלו כמה פעמים בתולדותיה): השלב הראשון הוא שלב הדתיות התמימה - שלב שבו נוצר מיתוס המבטא את החווייה הישירה והספונטנית של האדם המאמין. השלב השני הוא שלב הדתיות הממוסדת - הספונטניות נבלמת, נקבעות דרכי עבודה והיררכיה ואין פנייה ישירה של אדם אל אלוהיו. השלב השלישי הוא השלב המיסטי - בני אדם המייחלים לחווייה הישירה של הנוכחות האלוהית, מחפשים דרך להתגבר על החציצה הנוצרת על ידי הדת המוסדית ושואפים להחזיר את עצמם למצב הראשון, אולם ברור שכבר אין הם מסוגלים לחזור אל מצב הספונטניות הראשונית.¹¹

רבים מן הנוסעים מתארים את עצמם כחווים את המצב השלישי, כלומר חווייה של אינחת מהמצב הרוחני שהם נתונים בו ומן החוויות הרוחניות שעולמם הדתי מסוגל לספק. כך למשל מתארים שי וחיים את החלטתם לנסוע לאומן:

אני חושב שזה מתחיל לפני שלוש שנים שקצת נשבר לי... אני בסדר, אני דוס, אני לומד תורה, יש לי משפחה מקסימה, יש לי עבודה טובה, יש לי עשייה ערכית, אני מתנדב, הכול בסדר. והכול כל כך לא בסדר! הרגשתי... שאני מזויף... ובעצם הפסקתי להתפלל, זאת אומרת התפללתי אבל הפסקתי להתפלל... ולא הייתי מסוגל יותר והתחלתי לחפש, הלכתי לכל מיני שיעורים, התחלתי לקרוא מאמרים... התחלתי מסע של לפגוש אנשים להכיר אנשים לנסוע, לנסות לחדש לעצמי, להתרענן... חיפשתי מקום שבו אני אוכל להתפלל בצורה משמעותית. (שי, בן 32)

מה אני מחפש? באמת איני בטוח לגמרי. הייתי רוצה לפתוח צינורות שתומים שיש אצלי, צינורות שאינם מקבלים מענה ביום-יום. הייתי רוצה לחוות חווייה רוחנית שחורגת מגבולות השגרה הרגילה שלי, שחורגת מגבולות השכל, מגבולות לימוד התורה שחוויתי בישיבה ובאוניברסיטה, מגבולות התפילות הרגילות בבית הכנסת. הייתי רוצה להתקרב לאלוהים, למעבר, לחורג מהמציאות הרגילה... ואם להתרשם מחברים שחזרו בשנה שעברה, אם יש סיכוי לכך, זה אולי באומן. אני בא בלב פתוח, רוצה מאוד לחוות משהו חדש,

10 על התפיסה ההגותית העומדת בבסיס הנסיעה ראו: רון וקס, 'הנסיעה לר' נחמן מברסלב לראש השנה - אתגר, ניסיון ותיקון האמונה', אמנון בזק (עורך), בראש השנה יכתובו, אלון שבות תשס"ג, עמ' 97-118. סקירת תורותיו של רבי נחמן ותלמידיו בנושא ראש השנה ומחקרים בנושא זה ראו שם, הערה 8. על נסיעתו של רבי נחמן לארץ ישראל ראו אליעזר מלכיאל, מסע אל הסוד, תל-אביב 2007.

11 ניתוח מודל זה של שלום ראו אצל אליעזר שביד, מיסטיקה ויהדות לפי גרשום שלום, ירושלים תשמ"ג, עמ' 8.

להיות יותר בפנים, יותר בקשר, לא לדבר מבחוץ, לא רק לקיים את הטקסים והריטואלים – להיות בן בית, להיות קרוב. (יומן; חיים, בן 37)

נוכל להיעזר בדברי גרשם שלום שהובאו לעיל על מנת לתאר את סיבת הנסיעה. הנוסעים אינם מסתפקים ב”דת הממוסדת” והם מחפשים חוויה ישירה של נוכחות א-לוהית, ללא חציצת המוסדות. המודל של שלום גם מסביר את חוסר היכולת של נוסעים אלו לחזור לשלב התמים של ההרמוניה. הם חווים את נסיעתם כמנוגדת לתפיסות יסוד שעליהן התחנכו ושבהן הם מאמינים, והם מתמודדים עם הדיסוננס והפרדוקסים האלה. מקצתם חווים את הדיסוננס באופן חריף ואחרים בצורה מינורית. המעניין הוא שאין התאמה בין עוצמת החוויה באומן ובין הסיבה לנסיעה. יש כאלו שנסעו מתוך סקרנות גרידא וחוו חוויות עוצמתיות ויש שחיפשו מענה רוחני וחוויות לא ענתה על הציפיות.

ב. הדיסוננס

הנסיעה לאומן מלווה בתהליך ארוך של התחבטות והתלבטות ערכית, משפחתית ואישית. בעגה הברסלבית מכונות התלבטויות אלו ”מניעות”. מקורו של הכינוי בתורתו של רבי נחמן מברסלב ובכתבי תלמידו רבי נתן מנמירוב, המדברים על הקשיים באמונה ובפרט בהגעה לצדיק:

לְמַשָּׁל כְּשֶׁאַדָּם צָרִיךְ לְנַסֵּעַ לְצַדִּיק אֲמַתִּי וַיֵּשׁ לוֹ מְנִיעוֹת רַבּוֹת וְעֲצוּמוֹת, כְּגוֹן מְחֻתְנָו וְאַשְׁתּוֹ וְאַבְיוֹ וְאִמּוֹ וְשֶׁאֵר בְּנֵי הָעוֹלָם וְכוּ'. וְהוּא מִתְגַּבֵּר וּמִתְחַזֵּק וּמְשַׁבֵּר כָּל הַמְּנִיעוֹת הָאֵלוּ. וְעַדִּין יֵשׁ לוֹ מְנִיעוֹת מְחַמֵּת מְמוֹן וְהוּא מְשַׁבֵּר גַּם מְנִיעוֹת אֵלוּ.¹²

מן המקור עולה שמדובר בעיכובים נפשיים ופיזיים, הנובעים מן הסביבה ומן הקושי הכלכלי ועוד. ההתגברות על דברים אלו היא רוחנית-פנימית. כל הנוסעים ששוחחנו עמם הקדישו חלק נכבד מן הדיבור ל”מניעות” ומקצתם אף נקטו מטבע לשון זו. מלבד הקשיים הטכניים (בנסיעה יש קשיים כלכליים ופיזיים: היא אינה זולה, תנאי השינה, האוכל והתברואה גרועים בהרבה מתנאי החיים שבהם מורגלים הנוסעים. כמו כן מרכיב אי-הידעה גבוה), במהלך ההחלטה על הנסיעה ושהייתם באומן חווים הנוסעים התמודדות של סתירה בין מעשיהם לתמות יסוד בחינוכם ובחייהם הדתיים והערכיים, וכן התמודדות עם סביבתם המשפחתית, החברתית והמקצועית שאינה תומכת בהחלטתם ולעתים אף עוינת אותה, ועם התנהגויות ביזאריות של מקצת הסובבים אותם באומן.

מן הראינות עולה כי אחד הדברים המאפשרים את החוויה הרוחנית באומן קשור להיווצרות של מעין ”אקסטרטוריה” (הלל), גאוגרפית ותודעתית, מקום שהוא מחוץ ומעבר לכל החיים המוכרים, מחוץ לכל התפיסות ה”רגילות” הכובלות את האדם, מחוץ לכל המוסכמות החברתיות והדתיות. נראה שהאפשרות לחוות את החוויה, על אופייה המיוחד, קשורה בחלקה בהתנתקות מתפיסות רציונליות, חברתיות ודתיות.

12 רבי נתן מנמירוב, ליקוטי הלכות, ברכת המזון ומים אחרונים, הלכה ד. דוגמה נוספת ראו ב’מעשה מרב ובן יחיד’, רבי נחמן מברסלב, סיפורי מעשיות, מעשה ח. על התפיסה הברסלבית בנושא המניעות ראו: וקס (לעיל, הערה 10), עמ’ 104-108.

כדי להבין את החוויה יש צורך לעמוד על התלבטויותיהם של הנוסעים ועל המוסכמות ותפיסות העולם שהם מותירים מאחור בנסיעתם.

1. הסביבה הקרובה: "רק אל תהיה לי ברסלבר"

ההחלטה לטוס לאומן מלווה בהתייעצות עם בני משפחה וחברים. עם קבלת ההחלטה על הנוסע גם להודיע על כך למקום עבודתו ולבני המשפחה המורחבת. השמועה מתפשטת ועליו לעמוד בפני גילויי התנגדות, כעס ועוד מיני תגובות. מרואיינים מדווחים על "חוסר הבנה טוטלי", על התבטאויות חריפות ועל חשש מצד הסביבה. אחד המרואיינים סיפר שמחשש להתנגדות החריפה מצד חמיו וחמותו לא סיפר להם על נסיעתו. הם הגיעו לכיתו לחוג את החג והוא פשוט לא היה שם. לדבריו, כך חסך את הוויכוחים.

אחת הדוגמאות הבולטות היא סיפורו של שי. מעבידו איים עליו שאם ייסע לאומן, הוא לא יוכל להמשיך לעבוד אתו, וגם משפחתו הגיבה בהתנגדות חריפה לנסיעה:

אימא שלי עד היום מדחיקה את הסיפור לחלוטין, מבחינתה זה כבשה שחורה, היא לא מבינה מה נפל לי בראש, ואם נפלה לי שטות כזאת אז איך לעזאזל אשתי לא עצרה אותי... הגדיל לעשות אבא של אשתי שאמר לי שהוא מאוד מאוד מאוכזב ממני ושמבחינתו זה הדבר הכי קרוב לעבודה זרה, ושהוא מבקש שאחשוב עוד פעם על זה. והוא אדם שאני מאוד מעריך, מאוד מכבד, הוא לא איזה אימפולסיבי כזה...

הסיפור הכי מצחיק היה עם יעקב (שם בדוי) יו"ר של תנועה דתית פלורליסטית (ששמה שמור במערכת) שרצה שאריץ עוד איזשהו פרויקט בשבילם, אמרתי לו שעכשיו אנחנו נוסעים לחופשה משפחתית ואחרי זה תחילת שנה ואני נוסע לאומן אז אשמח שנדבר אחרי החגים. הוא אמר לי: "מה אתה נוסע לאומן? אני לא מוכן לדבר כזה! אתה מפוטר!... אני לא מוכן שיהיה בתנועה מישוה כזה!" אמרתי לו: "אתה בטוח שאתה מבין מה אתה אומר? תנועה ליברלית, תהיה ליברלי!" הוא אמר לי: "אני מוכן להיות ליברלי, אבל לא לדרישה אל המתים, לא לעבודה זרה". אמרתי לו: "טוב תשמע... אני נוסע לאומן, אתה תחליט אם אתה רוצה לעבוד אתי או לא רוצה לעבוד אתי, אבל זה אני!"

ההתנגדויות בדוגמאות שתוארו לעיל מנומקות בתפיסה אידאולוגית, אם כי התנגדויות רבות עולות בגלל התרמית השלילית שיש לברסלב ולחסידיה בציבור הישראלי. כך מתאר עידו את ההתנגדות של הוריו: "ההורים שלי זה הטרף אותם, אבא שלי עליו השלום, אמר: 'רק אל תהיה לי ברסלבר', הדימוי שלו זה כמו שהיה הדימוי שלי קודם. משוגעים... זה נראה חשון... מה זה הדבר הזה? ההורים שלי קיבלו את זה קשה... (עידו, בן 40). וכך גם שאול מתאר את תגובת כמה מחבריו: "...זה לא מתחבר להם... בשבילם אומן זה ברסלב, זה עם הפאות שעוצר את התנועה ברמזור" (שאול, בן 54). לאחר מעשה, נראה שההתמודדות עם הסביבה מסייעת לבירור האישי ולבהירות ההחלטה. שי למשל טוען שההתנגדות עזרה לו במובן שזה "שזה אפשר לי להיות אני", עמיחי (בן 40) מתאר שהיא העצימה את הגדרתו העצמית ושייכה אותו ל"אלו שנוסעים לאומן". הצורך לעמוד, להסביר ולהתעקש על ההחלטה מאלץ את הנוסע להתמודד עם

תפיסות החברה שסביבו ולבחון את מעשיו ביחס לסוככים אותו, המייצגים פעמים רבות את תפיסותיו הקודמות. ההתמודדות הזאת מסייעת לתחושת הניתוק שאומן מייצגת מן היום-יום ומן הסביבה. הנוסעים לאומן בוחרים להתנסות במשהו שבעיניהם הוא חדש ולא ידוע, חורג מן הגבולות הרגילים של חברתם ומתפיסותיה.

2. החברה השווה באומן: ”אנשים פה פסיכים טוטלי“

מלבד הדיסוננס שחווים הנוסעים כלפי החברה שהם חיים בה, בתחילת הנסיעה הם חווים גם קושי ביחס לאנשים שהם נוסעים עמם. ההתנהלות של פרטים מסוימים בחברה הברסלבית שונה מאוד מן ההתנהלות של החברה שבה חיים המרואיינים. הם מנסים להגדיר את עצמם מול החברה השווה אתם:

כל הזמן... הייתי באיזה מין התלבטות... האם אני חלק מחבורה? ואם כן איזה חבורה? ואם יש לזה משמעות בכלל? וגם מחשבות כביכול סנוביות, אתה רואה שם אנשים שאתה לא באמת רוצה להיות בחבורה שלהם. ואתה אומר אז מה, אז אני חלק מזה? זה אומר משהו גם עליי?... (עמיחי)

אני מגיע לשדה התעופה. סליחה, אני לא יודע אם זה בסדר להגיד את זה ככה – מלא שחורים. סליחה שאני אומר את זה ככה... אבל זה לא אני [מתנצל]... או אפשרות אחרת: יש ערסים, שזה עוד יותר מעצבן אותי... ואני אומר לעצמי מה לעזאזל אני עושה כאן?... ושניים לפניי התחילו להגיד לי: ”אולי אכפת לך לקחת איזה תיק אתך?“ ואני מסתכל ורואה שזה כלב גז, ברנר. והם אומרים לי: ”זה בשביל הבישולים של הישיבה, זה בכלל חסד, בשביל רבנו!“ [ואני חושב לעצמי] מה אתם רוצים ממני? אתם רוצים לסבך אותי עם הדבר הזה?... אמרתי להם תעזבו אותי בשקט!... אנחנו נוחתים... ואני שומע אחד מאחוריי אומר לעצמו: ”אין לי ריזה, מה נעשה? טוב, בוא נתפלל על זה.“ ואני אומר לעצמי: מה קורה? אנשים פה פסיכים טוטלי! מה העניינים?... (שי)

הסתירה הזאת מלווה כמה מן הנוסעים גם במהלך החג:

למחרת, ניסיונות¹³ מוסף, החזן לא נראה לי התפילות לא נראות לי, אני רואה אותם רוקדים באמצע התפילה ואני אומר לעצמי, מה אתה עושה פה? טמבל!... מה אתה עושה פה? בחייך? יש לך מניין יפה בבית עם כל המשפחה, ואתה עם הפראים האלה... עזוב, סע! זה המוני... כולם רקדו ואני לא הייתי מסוגל להזיז את עצמי... כל המוסף זה לא יצא ממני ובארוחה זה עבר. (עידו)

3. הסתירה הכללית: ”זה נגד כל מה שהתחנכנו עליו“

כל המרואיינים מעידים על עצמם שהם אנשים רציונליים המנהלים את חייהם על פי צו התבונה. הם מתארים את תחושתם החזקה שהמהלך הזה מנוגד לכל היגיון, לציווי ההלכתי שלא לצאת מארץ ישראל, לכל הקדמה המערבית שעל פיה הם מנהלים את חייהם, לכל דבר שחונכו עליו.

13 הכוונה היא שהקדוש ברוך הוא מנסה אותו בניסיונות.

לנסוע בחג, בראש השנה?! לחו"ל?! לאוקראינה?! לקבר?! זה נגד כל מה שהתחנכנו עליו! פשוט נגד!

לצאת מהארץ, בשביל מה? מילא לשווייץ, זה בסדר - אנשים עוד מבינים את זה, אבל לצאת מהארץ לקבר?...

זה לא שאני הולך לקברים בארץ, אני לא אחד שהולך להשתטח במירון... בחברה שאנחנו גדלים בה... תהילים זה גם בקושי לגיטימי. לנסוע לאומן? להשתטח על קבר?... עבודה זרה, הזוי... זה נשמע לי פסיכי! זה נשמע לי מטומטם לחלוטין! משהו פה לא הגיוני! (יוחאי, בן 30)

אומן זה להעז מבחינתי... בסביבה שבה גדלתי מאן דכר שמייה, תורת הצדיק? על מה אתה מדבר? באמת על מה אתה מדבר? ולנסוע לקבר של מישוה? ושם להתפלל? ולעזוב את המשפחה בראש השנה? יש כל כך הרבה פרדוקסים בסיפור הזה ש... בתפיסה השכלית שלי זה מעשה פרימיטיבי לחלוטין. (שי)

הסתירה כוללת קשיים רבים: הקושי לצאת מארץ ישראל, הקושי לפרנס את האוקראינים המתקשרים אסוציאטיבית לשואה, הקושי לעזוב את המשפחה, הקושי להשתטח על קברים, הקושי לנסוע לצדיק, ובעיקר שבירה של כל מחשבה הגיונית. הנוסעים מודעים לכך ומנהלים דיאלוג עם קשיים אלו לפני נסיעתם, במהלכה וגם בחזרתם. עם זאת, הכרעתם לצאת משחררת אותם במידה רבה מן הצורך לתת דין וחשבון תבוני על הנסיעה, נוצרת אצלם גם אקס-טריטוריה תודעתית, מעין "אזור תודעה נטול מוחין"¹⁴.

הפרדוקסים שבים ועולים במהלך הנסיעה. הנוסעים מוצאים עצמם עוסקים ברפלקסיה עצמית ובהתבוננות בסתירות הללו. אריאל (בן 36) למשל מספר ש"היו הרבה שיחות עם דניאל [שם בדוי] ש... כל פעם היה מחזיר אותי... לשאלות של הדתי-הלאומי... כאילו היה מקרקע אותי, היו שיחות כאלה: 'רגע אבל איך זה מסתדר, ובכל זאת... איך זה ביחס לעולם האחר שלנו שם?'"

ההתלבטות מלווה אותם גם כאשר הם לומדים להכיר כתבים שקשורים לברסלב, וגם כשהם נתקלים במהלך הנסיעה בתופעות חברתיות הקוראות תיגר על דרך החיים התבונית שהם מנהלים:

דבר שהטריף אותי זה אנשים שאוספים צדקה לכרטיס חזרה... מה חשבת לעצמך כשבאת לאומן?... הבחור הראשון שתפס אותי על זה כעסתי עליו, צעקתי עליו. אחר כך יש עוד עשרה, אתה מתחיל להתרגל, אני לא יודע אם זה טוב או לא טוב... אתה פוגש חבר'ה שנוסעים בזכות רבנו: לא כרטיס טיסה ולא נעליים, הם בזכות רבנו יגיעו לאומן. והכי מעצבן שהם מגיעים לשם! כלומר הם סומכים על הנס וזה עובר להם!... אנשים מתחילים לשנורר לך כסף, אפשר חמישה שקלים לכרטיס לאומן, בשביל מה חמישה שקלים, אתה צריך אלף דולר! ואני אומר לעצמי, נתב"ג פה! מה זה? (שי)

יש בברסלב משהו משוגע, משהו שקורא תיגר על החיים, משהו שמבטל את הטבע... זה מגיע להרבה אספקטים. לזוגיות, למשפחה, לכל דבר. הממד הקיצוני בברסלב הוא לא פשוט לעיכול מבחינתי. (יוחאי)

14 הרבה בנושא זה ראו להלן עמ' 28.

4. התאולוגיה: ”אשכרה עבודה זרה“

מבחינה תאולוגית, אחת ההתמודדויות הקשות של השהות ליד קברו של רבי נחמן מברסלב היא השאלה אל מי מדברים השהים שם. רבים מחסידי ברסלב ואחרים משוחחים ישירות עם רבי נחמן, מבקשים ממנו, מודים לו ועוד. התופעה הזאת מעלה קושי רב. שי מספר כך:

אני מגיע לציזון ומקבל בומבה לפני, וואו! אשכרה עבודה זרה. צדקו! לדרוש אל המתים! אני עומד ליד מישהו והוא מתפלל לרבי נחמן שיושיע אותו ואני מג'דנן מזה... הטריף אותי! אני אומר אולי הוא סתם טמבל, אבל לא! הרבה אנשים מתפללים שרבי נחמן יושיע אותם... רבי נחמן תעזור לי?! רבי נחמן תושיע אותי?! באופן ישיר?! רבי נחמן תעשה לי נס?! רבנו תעשה לי נס?! התחרפנתי מזה!! אמרתי בוא הנה הם דורשים אל המתים! יצאתי מהציזון...

רוב המרואיינים הביעו קושי עם צורת שיחה זו, אבל נראה שכמה מהם אימצו זאת, מתוך דיאלוג מתמיד עם רבי נחמן. עמיחי למשל מציין שהוא אכן מדבר אל רבי נחמן, אבל מסייג זאת:

הפנייה לרבנו היא כשאני לומד את התורה שלו... כשאני מקשר את הכוח שלי לכוח של הצדיקים אבל הפנייה היא רק להשם יתברך... הרי כל מה שהוא מכוון רבנו זה להתקשר להשם... עדיין ממשיך הדיאלוג והוא לא פשוט, לא פשוט בכלל.

גם שלומי ואריאל ציינו שהם מדברים ב”ציזון” גם לרבי נחמן.

5. עזיבת המשפחה בראש השנה: ”יעל מתחילה ללחוץ עליי שאסע“

נושא שבו הייתה צפויה סתירה משמעותית בין תפיסת העולם ובין הנסיעה לאומן, ובעיקר בין בני המשפחה, הוא עזיבת האישה והילדים והשאריתם בחג לברדס. וכך ציין שי: ”יש לי קושי ערכי גדול עם העובדה שאב בית מפקיר את משפחתו שנה אחרי שנה ונוסע למקום קדוש ככל שיהיה, זה פרדוקס גם לגבי חג, חג מבחינתי הוא עסק משפחתי... זה נראה לי עסק לא תקין“. ואולם באופן מפתיע, ובניגוד למה שמקובל לחשוב על הנסיעה לאומן, מבחינה מעשית כמעט לאיש מן המרואיינים לא היה קושי לקבל את הסכמת אשתו לנסיעה. רוב הנשים תמכו בנסיעה, ואצל ארבעה מהם בת הזוג היא שיזמה את הנסיעה ודחפה את בעלה לנסוע. כך למשל מציין שלומי (בן 36) ש”מיכל נתנה לי את הדחיפה הזו“. דברים דומים אמרו עמיחי, שי ויוחאי. הלל הוא היחיד שציין שאשתו התקשתה לקבל את רצונו לנסוע:

לאשתי זה היה קשה מכל בחינה אפשרית, מה פתאום אתה עוזב את המשפחה בראש השנה? מה פתאום לנסוע לקבר של מישהו? להתפלל שם באופן שהוא עדיף על תפילה בארץ ישראל? דהיינו: אישית, הגותית, זה לא מסתדר!... אבל... הגענו להבנה... היא פרגנה לי על הנסיעה... למרות שהיה לה קשה... לא קושי קורע... זה היה ממש... סע בשבילך, אוהבת אותך, רוצה שיהיה לך טוב, סע...
טוב, סע...

לכל המרואיינים היה ברור שאם האישה לא תתמוך בנסיעה הם לא ייסעו. הם אינם מקבלים את תפיסת רבי נחמן ורבי נתן שראו בהתנגדות המשפחה "מניעה", מכשול שיש לסלקו (רבי נחמן עצמו מכר את ביתו ופיזר את משפחתו כאשר החליט לנסוע לארץ ישראל).¹⁵

יאיר סיכם את עמדת המרואיינים באומר:

אני לא יודע אם אני אלך כל החיים שלי לאומן, אני לא יודע, בינתיים זה מסתדר לי, גם עם המשפחה, ברור לי לחלוטין שברגע שזה יהיה פגיעה במרקם המשפחתי או באיכות החיים של המשפחה שלי בצורה כלשהי, אז אני לא אסע, ברור לי. כרגע אני נוסע וזה טוב לי וזה טוב למשפחה גם. (יאיר, בן 39)

אף שלרוב הנוסעים לא היו חילוקי דעות עם המשפחה באשר לנסיעה, כמה מהם ציינו שלאחר החזרה נתגלעו פערים בין האיש, שחוה חוויה משמעותית מאוד, ובין המשפחה שלא הייתה עמו בחוויה זו, נושא שיתואר להלן בפרק העוסק בחזרה הביתה.¹⁶

6. ההתבטלות לרבי נחמן מברסלב: "אין לי שום חוויה של ביטול לרבי נחמן"

נקודה נוספת שהיה אפשר לחשוב שתבטא סתירה ודיסוננס חריף היא ה"התבטלות לצדיק". בתורת ברסלב מדגישים את ההתבטלות לצדיק,¹⁷ את הצורך של החסיד להתבטל לרבי נחמן ולעשות את מה שהוא דורש ממנו, במעין איבוד עצמיות. בנושא זה רוב מכריע של המרואיינים אינם מקבלים את העמדה הברסלבית. הם אינם מוכנים לאבד את עצמיותם ואת שיקול הדעת העצמי. אריאל אומר זאת באופן חד ובהיר:

וזה נכון שיש לי דברים בברסלב שאני לא מקבל אותם, אני לא מחויב לרבי נחמן, אני לא שם את עצמי מתחת לרבי נחמן, לא מחויב לדברים שהוא אומר, ואם דברים שהוא אומר לא עושים לי את זה ברמה של החוויה אז אני לא עושה אותם, לא מקבל אותם ולא עושה אותם... הביטול לצדיק – אני לא עושה עם זה שום דבר. אין לי שום חוויה של ביטול לרבי נחמן. יש לי חוויה שרבי נחמן הוא עצום והוא מורה ויש לו נוכחות עצומה שמה [באומן]... יש לי קשר מאוד עמוק אתו... אבל אין לי חוויה של ביטול, אין לי חוויה שאם הוא אומר משהו אני מחויב אליו, That's life!

גם אם לרגעים מסוימים ב"ציון" או בנסיעה הם חווים חוויית אחדות שכוללת "התבטלות", "התכללות" וכדומה (כפי שנראה להלן), הם מכריזים שוב ושוב שהם אינם מתבטלים לרבי נחמן ואף אינם מתחייבים לחזור מדי שנה בשנה לאומן, כפי שדרש רבי נחמן מחסידיו.¹⁸ מבחינת יוחאי, המסכם בבלי דעת את תפיסת רוב המרואיינים, הוראותיו של רבי נחמן כפופות למגבלות החיים, למשפחה ולתחושות בעתיד:

15 הוא השכיר את בתו כמשרתת ואת אשתו כטבחית. ראו: שבחי הר"ן, ב, ו; אברהם יצחק גרין, בעל הייסורים, תל אביב 1996, עמ' 73-74.

16 להלן עמ' 22.

17 ראו למשל דברי רבי נתן מנמירוב: "על-כן בנדאי ראוי לו להתבטל נגד הצדיק", ליקוטי הלכות, ברכת הודאה, הלכה ה; ליקוטי מוהר"ן קמא, קלה; ליקוטי הלכות, הלכות השכמת הבוקר, הלכה ד ועוד. על הסוגיה של הדבקות, ההתכללות והתלות בצדיק לעומת האוטונומיה האישית בתוך ההגות החסידית, ראו רחל אליאור, חירות על הלוחות, ישראל תש"ס, עמ' 196-222.

18 ראו וקס (לעיל, הערה 10).

אני לא מחויב לשום דבר... אני לא חסיד ברסלב... אני לא יודע אם אני אסע עוד פעם... אם לא יהיה לי כסף אני לא אסע, אם אשתי לא תרצה אני לא אסע. אני לא מתבטל לרבי נחמן. אני מרגיש שיש לזה מחיר, אבל אני לא מסוגל...

כאשר מסכמים את הדיסוננס הטמון בנסיעה לאומן אפשר להבחין שמדובר בסתירה נרחבת בתחומים רבים. הנוסע מתמודד עם יחסה השלילי של סביבתו החברתית, עם שאלות פסיכולוגיות לגבי השתייכותו לחברה שהוא נוסע עמה, ועם סתירות תאולוגיות חריפות הנוגעות ליסודות תפיסת עולמו, הן ביחס לתפיסה הרציונלית של חייו ותפיסת האחריות של האדם למעשיו (בניגוד לתפיסות ברסלבויות רווחות), הן ביחס לדרישה אל המתים, ליציאה מהארץ, לתשלום לאוקראינים (אזכור השואה עלה שוב ושוב). נראה שביסוד רבות מן הסתירות עומדת העובדה שהנסיעה סותרת את הרציונליות שעליה משתיתים הנוסעים את חייהם. מעשה זה של ”השלכת השכל“ הוא אחת ההנחיות של רבי נחמן מברסלב, ותפקידו, כפי שעמד עליו צבי מרק, הוא ”הכשרת התודעה לפעילות כוח המדמה“.¹⁹ לרבי מרק, ”השלכת השכל“ היא חלק משמעותי מן ההכנה של האדם לדרכות ולהתנסות המיסטית. אמירתו זו עולה בקנה אחד עם התבטאויותיהם של מרואיינים אחדים שטענו שדווקא התמודדויות אלו הכינו אותם לחוויות שהם התנסו בהן בראש השנה. ההתמודדות עם החברה עזרה להם להגדיר את מקומם ביחס לחברה, הוויתור הזמני על התפיסה הרציונלית הכין אותם לחוויות דקות והיפתחות עזות (כפי שנראה להלן), והמוזרות ששררה סביבם שחררה אותם ואפשרה להרגיש שגם להם מותר להיפתח ולהתנהג כפי שהיו רוצים להתנהג באמת.

הפרק הבא יעסוק בחוויה שחוו מרואיינינו בעת השהות בראש השנה באומן. ננסה לעמוד על מאפייני החוויה השונים, וברקע הדברים יעמדו לנו הדיסוננסים שהתגברות עליהם יצרה אקסטרטוריה פיזית ו”אזורי תודעה נטולי מוחין“, בלשונו של צבי מרק,²⁰ המאפשרים לנוסעים לחוות חוויה החורגת מן המציאות הרגילה והרציונלית של חייהם. בפרק זה תבוא לידי ביטוי בראיונות קביעתו של מרק ש”האמונה הברסלבית איננה רק אמירה ותנועה נפשית לנוכח החלל הפנוי מאלוקים ומלא בפרדוקסים, אלא התנסות שיש בה השראה מיסטית, בחינת רוח נבואה“.²¹

ג. החוויה

החוויה הרוחנית שהמרואיינים מדווחים עליה היא חוויה חזקה. תיאורי עוצמת ההתרחשויות חזרו אצל כל הדוברים ובאו לידי ביטוי באופנים שונים: החל בתחושות של תפילות טובות ומשמעותיות מאוד, המשך בתחושת דקות וכלה בחוויות מיסטיות הגובלות בהתגלות. שלבי הנסיעה המובילים לחוויה דומים אצל רוב המספרים. החוויה מתחילה בהתכוננות המעשית והנפשית לנסיעה, ממשיכה בחוויה חזקה של מפגש עם עולם אחר בשדה התעופה ובטיסה, בהתבוננות רפלקטיבית על המתרחש באומן (התבוננות כתייר) ובהתמודדות עם הפרדוקסים שתוארו לעיל, ומגיעה לשיאה

19 צבי מרק, מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן מברסלב, תל אביב תשס"ד, עמ' 115. על "השלכת השכל" וחוסר הדעת בתורתו של רבי נחמן ראו שם, עמ' 101-134.

20 שם, עמ' 112.

21 שם, עמ' 114.

בהישאבות פנימה אל החוויה הרוחנית, הדבקות ולעתים אף ההתנסות המיסטית- התגלותית.

ארבעת מרכיבי החוויה חזרו ונשנו אצל כל הנוסעים, ואלו הם: 1. הכניסה המודעת להתרחשות וההישאבות לתוכה; 2. המפגש והשיחות; 3. החופש והסרת המחיצות הטוטלית; 4. נקודות השיא של החוויה, תפילה ודבקות.

1. הכניסה המודעת להתרחשות וההישאבות לתוכה:

"הרגשתי שזה שואב אותי פנימה"

בתחילת התהליך עוברים הנוסעים שלב של כניסה לתוך ההתרחשות. שלב זה קצר יחסית, בדומה למה שכתב אידל ש"למרות שבמקורות אחרים מתואר מצב שבו אפשר להגיע לחוויה מיסטית רק אחרי תקופת הכנה ארוכה, בספרות החסידית נראה שניתן להשיג זאת בקלות יחסית"²². בכניסה להתרחשות עוברים הנוסעים מהתבוננות חיצונית וביקורת רציונלית להיפתחות לאפשרות חוויית השהייה באומן והדבקות.

לחלק מן הנוסעים בפעם הראשונה לא קל להשתחרר מן הרפלקסיה, מן הביקורת התבונית ומן החברה, אך הדברים קורים לאטם. שאול מתאר כיצד זה קורה: "בשלב הזה הראשון אני מתבונן מהצד, נורא נמשך, מסתקרן אבל לא נוגע, עדיין מחפש את עצמי... ובשלב הזה אני עדיין מתבונן, מסתובב, לומד". לאחר התבוננות זו הוא נכנס ללא קשיים לחוויה. לאחרים הדבר מסובך יותר. שי, למשל, מעיד שהיו לו

שיחות... מאוד נוקבות עם אנשים. בשלב מסוים מישוהו אמר לי: "אז מה אתה עושה פה?"... הלכתי לאיזה התבודדות ולדבר עם ה' והיה לי יותר פתוח. וכשחזרתי ביום ה' בערב... נפל לי האסימון שעוד 24 שעות ראש השנה. זאת אומרת אפשר להיות עם המון... ביקורת על כל מה שקורה פה אבל לא באתי בשביל לתת ביקורת. לא באתי בשביל להיות חוקר שבא לחקור ולתייג את האנשים. באתי בשביל להיות פתוח. אמרתי לעצמי: תמצא לעצמך את המקום שבו אתה יכול להיות פתוח, שאתה מקבל בו, שאתה חווה בו. יש פה דברים לא טובים ויש דברים טובים, כמו בכל מקום ואפילו אצלך בבית ובמשפחה ובוודאי בחברה, ובכל מקום... זה מאוד הכניס אותי למקום נכון יותר באומן.

בניגוד לנוסעים בפעם הראשונה, אצל הנוסעים הקבועים הכניסה לחוויה מתרחשת בשלבים מוקדמים יותר ועם פחות קושי. הציפייה, ההתכווננות והרצון להיכנס לחוויה מאיצים את התהליך. על פי תיאורו של אריאל, התהליך מתחיל כבר בשדה התעופה:

אני מתחיל לחוות משהו מהאורות של אומן כבר בהגעה לשדה התעופה... אני נכנס למצב רוחני אחר... נכנס לתדרים רוחניים אחרים מאשר הקיום שלי בארץ. תדרים של יותר התבוננות עצמית, יותר תפיסה של תיקון... הקשב שלי נפתח, בטיסה. ליר מי אני אשכ, איזה שיחה תהיה לי בטיסה?... עם מי אדבר? והרבה שמחה. כי האנרגיה הזאת נמצאת כבר בשדה התעופה, זה זין של שמחה. כשאני מגיע לשדה התעופה משהו מתרומם ברוח, שמירת העיניים פתאום,

22 אידל (לעיל, הערה 7), עמ' 404.

הצניעות מאוד חשובה, אני יותר רגיש לתדרים הרוחניים, הקשב נפתח... אני שומע דברים שאנשים אומרים לי... הרבה יותר.

לאחר שעובר השלב הראשון של ה”תיירות”, ההמון באומן סוחף את המגיעים. גם אנשים שהעידו שאינם אוהבים ציפיות, נבלעו בהמון ונסחפו עמו. לאחדים זה קרה כבר בשדה התעופה ולאחרים במהלך ראש השנה, ברגעי שיא. עמיחי חש חוויה זו בעת ”תפילת מנחה של ראש השנה באצטדיון,²³ שמה הרגשתי בלוע לגמרי כאילו אנונימי לחלוטין, הייתי לבד...²⁴ גם שאול מתאר כיצד האווירה וההמון שואבים אותו פנימה לתוך החוויה: ”וזה אדיר... ואתה נשאב לתוך הדבר הזה לתוך האווירה הזו... האווירה הזאת חסרה לי, אני מחפש את הדבקות, לדבוק בה... זה סוחף גם אותי... הרגשתי שזה שואב אותי פנימה”.

אף על פי שכמעט כולם ציינו שאינם מתבטלים לרבי נחמן, באומן מקצתם חוו חוויית ”התבטלות” או ”השתוות” (כך בלשונם) להמון, לעוצמה, דבר שהביא לתחושת שייכות עמוקה. יאיר ציין ששם הוא הבין

את הדבר הזה של ”להיות חלק”, של להיות חלק מהעדר הזה, תמיד הייתי אינדיבידואליסט, תמיד הייתי לבד, לא הרגשתי את עצמי שייך לא למחנה הזה ולא למחנה הזה... כשנסעתי בפעם השנייה לשדה התעופה... לא עברתי שום תהליך... הרגשתי מיד שאני חלק. בניגוד לפעם הראשונה שהרגשתי לגמרי כמו תייר... והדבר השני שהוא תוצר של הכיחד זה ההתבטלות... ומצאתי את זה, מצאתי את תחושת הביטחון של להיות שם... הרגשה כזו... שאם אני עוצם את העיניים ונופל אחורה מישוהו תופס אותי... ואני גם מבין שכדי להרגיש את הביטחון הזה הייתי צריך לעבור שלב מאוד חשוב של להתבטל, התבטלתי קודם כול בפני העוצמה הזאת של הכוח הזה שמגיעה לשם, התבטלתי בהיבט הזה שאני בדיוק כמו כל אחד ואחד מהאנשים שבאים לשם, ואני לא שונה ואני לא מיוחד ואני לא פחות ואני לא יותר, אותו ערך, בדיוק אותו ערך...²⁵

דברים שכתב החוקר פיליפ וכסלר יש בהם כדי להסביר את העובדה שההמצאות בתוך המון ותחושת ה”ביחד” סייעו לאחדים מן הנוסעים לחוות חוויה מיסטית:

המצב המיסטי הוא החלופה המנוגדת לחוויית הניכור. בניגוד לבלבול, להתמעטות הקתקסיס (האנרגיה המושקעת ביצירת הקשר בין בני אדם) ולהפחתת הרגישות, אשר לטענתי מאפיינים הן את המודרניות והן את הפוסט מודרניות, דפוסי החיים המתפתחים בחברה מיסטית מאופיינים באיחוד ולא בפירוד; ...בשחרור רגשות שתמיד היו עצורים במקום בחישובים קרים ותועלתיים; באמונה במקום בספקנות...²⁶

23 כך נקרא בעגה הברסלבית המניין ב”ציון” בראש השנה. הוא קרוי כך בגלל האנשים המטפסים על הקירות, דופקים על הפחים ומלהיבים את ההמון.
 24 אידל בספרו עומד על כך ש”לעיתים ההתבודדות (במובן המנטלי והחברתי כאחד) היא דרכו של המיסטיקון להגיע לפסגת החוויה הרוחנית”, אידל (לעיל, הערה 7), עמ’ 380.
 25 ההתבטלות שמתאר יאיר דומה להשתוות, שפירושה שוויון נפש. אידל מציין את ההשתוות בתור אחד המרכיבים החיוניים על פי המודל המיסטי-אסטי להגעה לדבקות. ראו אידל (לעיל, הערה 7), עמ’ 102.
 26 פיליפ וכסלר, החברה המיסטית, ירושלים תשס”ח, עמ’ 17.

לאמור, תחושת הקשר הטוב בין האנשים (שתתואר ביתר עוצמה להלן), ועמה ההיבלעות והאנונימיות בתוך המון אוהד, יוצרות ביטחון, מפשירות את הניכור ואת הצורך להיות מדורג בדירוג החברתי המקובל, ומאפשרות לאדם להיות חופשי, להתנהג ככל העולה על רוחו ולשחרר את הרגשות והרצונות הכמוסים ביותר.

2. המפגש: "שיחות מאוד-מאוד מרגשות"

החברה המגוונת והשונה, שכה הרתיעה אחדים מן הנוסעים בשלב הראשון של הנסיעה, משמשת בהמשך הנסיעה כר אינ-סופי להתחדשות רוחנית והעמקת החוויה. חוויה משמעותית שעלתה שוב ושוב היא חוויית השיחות הקטנות (Small talk) ברחובות אומן. נראה שהפשרת חוויית הניכור המודרני והחברתי שמוזכרת אצל וכסלר (לעיל) מתרחשת בחלקה במפגשים הללו.

האהבה הזאת ברחוב. אמירת השלום איש לרעהו, שאני הולך... ברחוב ואומר שלום יהודי, שלום יהודי, וכולם עונים לך, זה איזושהו מין מקום טהור כזה לשלושה ימים. (שאל)

תחושות הפתיחות וההיפתחות שבו ועלו, כפי שמתאר שי:

אני עולה על האוטובוס [בדרך משדה התעופה לאומן], וכל אחד מתחיל לספר מאיפה הוא, ממה הוא, ואתה מוצא שמאחורי החזות השחורה יש אנשים. וכל אחד בא לחפש משהו. וזה הכוח של אומן... המון שיחות היו לי עם אנשים, שיחות אמיתיות... כמות השיחות האמיתיות היא מדהימה, ואנשים נפתחים... זה היה מדהים מדהים...

התחדשו לי המון דברים מ... שיחות מרגשות, מאוד-מאוד מרגשות... ראיתי את אוריאל [שם בדוי] אני מכיר אותו מסיפורים על "אוריאל המיתוס" ואני לא מבין מה הוא עושה פה... אמרתי לו: "אתה צריך לספר לי מה הסיפור שלך", והוא סיפר... ובכיתי שם. זה משהו שלא קורה לי... גם אם אני שומע סיפור מרגש ככל שיהיה, אני לא בוכה, אני לא בכיין, זה לא באופי שלי. הרגשתי שהמקום נותן איזה פתיחות מסוימת. המקום, האנשים, אני לא יודע מה. הוא מאפשר למול את עורלת הלב....

התחושה הזו מובילה לכך ש"הקשב מתחדר" (אריאל) והאדם מתחיל להקשיב לזולת וגם לעצמו. וכך יוחאי מתאר:

כל שנה יש מישהו שאני נפגש אתו, דיבור שהוא מאוד משמעותי לי, סתם שיחות... והתחלתי להקשיב וגם לשים לב לדברים שאני מדבר. זה מאוד חזק לי הדיבורים שאני זוכר, אני זוכר על מה דיברתי, אני זוכר עם מי דיברתי.

ואצל כמה מן המרואיינים מצטרף גם הסבר תאולוגי למהלך שהם חווים באמצעות השיחות:

השיחות עם האנשים, סמול טוקים, או שיחת חברים עמוקה... הסיפור באומן זה תודעה של השגחה. שאתה נמצא בהשגחה שכל דבר שקורה לך, חוויה של... אינטנסיביות של נוכחות... אני פוגש את ההשגחה של ה', וזה קשור גם לרבי נחמן שמעביר אותך איזה סרט... בעזרת כל הסמולטוקינג וכל זה. (אריאל)

3. החופש והסרת המחיצות: ”מקום חופשי לגמרי“

באופן פרדוקסלי, השהייה בתוך כל ההמון וההיבלעות בו מאפשרות תחושה עמוקה – החוזרת ונשנית כפי כל הנוסעים – של חופש ושל הסרת מחיצות. הפתיחות האנושית שבאה לידי ביטוי בשיחות, ועמה הגיוון של ההמון והמזוריות שבו, מאפשרים לפרט לחוש שהוא יכול לעשות ככל העולה על רוחו. עמיחי מתאר כיצד התנהגות ההמון מאפשרת לו לעשות את מה שלא היה מעז לעשות בכיתו ובסביבתו:

אנשים ממליכים את ה', מוחאים לו כפיים וצועקים לו, ומשליכים את עצמם. זה נותן כוח גם לי להשליך את עצמי, ולכן אני רואה כאן דווקא את העוצמה של העדר בתור עוצמה חיובית, שאנשים נותנים לך כוח לעשות את מה שאתה באמת רוצה לעשות ואתה לא תמיד מעז ואתה לא תמיד רוצה להראות את זה.²⁷

תחושת החופשיות הזאת באה לידי ביטוי בכל השהות באומן. אריאל מגדיר את זה ”מתנ”ס“:

מה זה המתנ”ס של אומן? זה אומר שפתוחים לפניך כל הדברים שאתה רוצה לעשות: אתה רוצה לנוח, אתה רוצה לעשן סיגריה, אתה רוצה לדבר עם מישהו... גם בראש השנה עצמו אני במתנ”ס הזה. אני הולך, ואחרי זה אני שם, ואחרי זה פה, אני מסתובב הרבה... התחושה שלי באומן היא שזה מקום חופשי לגמרי. מקום שיש המון אנשים ואתה לגמרי עם עצמך באינטנסיביות מרובה. אתה בסוג של מתנ”ס כזה, יש לך המון אפשרויות מה לעשות. ואני עושה לפי מה שמאיר לי באותו רגע. כמובן שיש מאפיינים למה שמאיר לי...

השינוי החברתי גורם לכך שהחוקיות הקיימת בארץ נעלמת, שאין צורך ”לעשות רושם על אף אחד“ (שאלו). מן ההדגשה של החופש מן החברה ומן הדיבור החוזר על תחושת החופשיות אפשר להבין עד כמה הם חוו את המציאות בסביבתם ככובלת. ביומנים שכתב חיים, שבהם הוא מתעד את שתי הפעמים שהיה באומן, הדבר עולה ביתר שאת:

גם במאה שערים המקווה מלא לפנות בוקר, אבל שם החותן שלך והשכנים יודעים אם הגעת או לא, אם הכיסא שלך ריק, ומתי סוף-סוף הוא התמלא. כאן, אף אחד לא יודע אם אתה מתפלל או לא, ואלפי אנשים קמים מעצמם לברך, מרצונם, לעבודת ה'. שכן שלי לחדר, חסיד ברסלב בן כחמישים שאיני יודע מה שמו ומהיכן הוא, הגיע בשלוש בבוקר, איני יודע מאיפה ואף אחד לא שאל – כשיצאתי ישן. אף אחד לא ישאל אותו מתי והיכן התפלל, מה עשה ומדוע, הוא הגיע עד לכאן וחזקה עליו שיעשה את עבודתו כראוי, ומהי עבודתו, הרי רק הוא יודע...

27 על הפרקסיס של מחיאת הכפיים בהגות הברסלבית ראו מרק (לעיל, הערה 19), עמ' 290-292. על הקשר בין מחיאת הכפיים בהגותו לארץ ישראל ראו: אלון גושן-גוטשטיין, 'ארץ ישראל בהגותו של ר' נחמן מברסלב', אביעזר רביצקי (עורך), 'ארץ ישראל בהגות היהודית בעת החדשה', ירושלים תשנ"ח, עמ' 189-281.

יש לכדיות מאוד עמוקה בכיכר העיר של פושקינא. אם פתאום תצעק "אבא" או "אוי" או סתם תתחיל לשיר ולרקוד, זה ייראה טבעי לגמרי. אף אחד לא ישים לב אליך, אף אחד לא יחשוב שאתה מוזר, לא יסתובב אפילו. לא חשוב אם תחבוש כובע גרב או כובע ליצן, אם תלבש גרביים על הידיים וגטקעס על הצוואר, אף אחד לא יעיר לך. יותר מזה, אף אחד אפילו לא יתבונן ויחשוב שאתה מוזר. אלפי המסתובבים שבין הדוכנים הצבעוניים בערב החג, בקדחת ההכנות, מכינים את עצמם להתרחשות פנימית - הסממנים החיצוניים לא משנים דבר. עוד כמה שעות וכולנו נעמוד לכד, ערומים ושקופים מול בורא עולם... אלפי אנשים, דתיים, מסורתיים, חילונים וחרדים שבאו ביחד לעבוד את ה' ליד קברו של רבי נחמן, שילמו ממון רב, עזבו את הבית, חיים בתנאים מוזנחים והכול בשביל לעבוד את ה', להתקרב אליו, דרך רבי נחמן ותורתו. בקדיש, בקדושה, ובתיקון הכללי, האלפים הללו צועקים אליו יתברך, בוכים ומבקשים. נערי גבעות עם נטורי קרתא, ידוענים עם פושעים לשעבר, יהודים אמריקאים עשירים עם מקועקעי גוף. כל האנשים הללו שואגים ביחד ובכל הכוח את ה"אמן" של הקדיש - כולם ממליכים את המלך. ואם מישהו יוצא באמצע התפילה כי אין לו כוח, כי הוא רוצה להיות בשקט, כי הוא רוצה להתבודד או סתם לשתות כוס קפה בחדר - זה גם בסדר, העבודה היא פרטית שלו, ובאחריותו.

4. נקודות השיא של החוויה: "תשמע, אני מתחבר לאלוהים!"

לאחר הכניסה לתוך ההתרחשות, ההיפתחות לשיחות האישיות ותיאור תחושת החופש, מתארים הנוסעים שיאים של התרחשות רוחנית. מעבר לתחושת הערנות הרוחנית הם מדווחים על שיאים של תחושת דבקות, התאחדות ואינטימיות עם הא-ל. תחושות אלו מגיעות לעתים עד למעין חוויית התגלות מיסטית. בכמה מן המקרים נראה שמדובר בחוויית דבקות מתונה שאינה כרוכה בשכחה עצמית מוחלטת, ואילו באחרים נראה שמדובר בתחושות שהן על גבול ה"אוניו מיסטיקה" המתבטאת בביטול עצמי מוחלט.²⁸ התחושות שיתוארו להלן מוכרות במחקרים רבים העוסקים בחוויית דבקות והתנסויות מיסטיות. תחושות של ביטול ושכחה עצמיים, אינטימיות, אהבה והתאחדות עם הא-ל,²⁹ הארה והפיכת הלב,³⁰ שלוה,³¹ הרגשה של יציאה מן הגוף³² ואף חוויית ויזואליות והבנות לימודיות חדשות³³ - התחושות האלה הן חלק בלתי נפרד מן הידוע לנו בתחום חוויית הדבקות. כל אלו ועוד מתוארים להלן, בלוויית הערות של המרואיינים בנוסח "איני יודע לדבר יותר על זה", "אין לי מילים לתאר את זה" וכדומה.

- 28 על השגותיו של משה אידל על גרשם שלום, המתאר חוויית דבקות מתונה שבה האדם אינו שוכח את עצמו, והצעה ליישוב שני הפירושים - ראו רוטנברג (לעיל, הערה 7), עמ' 143.
- 29 אידל (לעיל, הערה 7), עמ' 189, 234; מרק (לעיל, הערה 19), עמ' 134.
- 30 על הפיכת הלב אצל ג'יימס ראו: ויליאם ג'יימס, החוויה הדתית לסוגיה, ירושלים תש"ט, עמ' 169-125.
- 31 ג'יימס, שם, עמ' 162.
- 32 רוטנברג (לעיל, הערה 7), עמ' 84-85.
- 33 ג'יימס (לעיל, הערה 30), עמ' 162.

תחושת התכנסות פנימית עמוקה של דבקות ותפילה אישית בתוך ההמון מתאר עמיחי:

בלילה השני של ראש השנה הגעתי לציון, הצלחתי להניח יד על הציון בין כל האנשים ולהתפלל. זו הייתה התבודדות בתוך כל האנשים האלה. כולם, אלפים על הציון עצמו, כולם מתבודדים אחד בתוך השני ומתבודדים. זה לא ייאמן. אני חושב שבכיתי שם ממש בכי אמיתי, התייפחות, התרגשות וכיסופים, בקשות ותפילות, תחנונים ממש. זה היה מאוד-מאוד [שתיקה]... נגע בתשתיות... בכיסופים הכי עדינים... אין לי מושג אם מסתכלים עליי, אני לא יודע, אני בכלל לא זוכר את האנשים מסביב, לא חשוב בכלל, לא חלק משום דבר... אתה לא רואה מי מלפניך מי מאחוריך, מי דוחף אותך, את מי אתה דוחף. אתה אתו, עוצם עיניים ומתחיל לזלוג, הדיבור והעיניים והלב. המוח כבר לא בסיפור כמעט, מדבר לך, על הילדים על המשפחה על הגעגועים על הברידות, ממש הכול. הרבה זמן. אני לא יודע באמת כמה זמן, אולי שעה, שעה וחצי.

אצל אחרים מתוארת מעין ”הפיכת לב” (קונברסיה), בלשונו של גיימס, שינוי והארה גדולים. כך למשל מספרים עידו ואריאל על תחושתם:

הרגשתי שאני נוגע בדבר ענק, כאילו אני נוגע במשהו גבוה, אין לי הסבר, משהו חזק מאוד... כאילו... משהו שקשור לעיקר יהדותי, עכשיו משהו השתנה, שיניתי איזה סטטוס... חוויה מאוד-מאוד חזקה... איזה הבזק... (עידו) ובו! [מגביר את הדיבור] חטפתי שוק! לא יודע. שוק! לא היה שם אף אחד, אולי אחד או שניים. חטפתי מין בום אנרגטי כזה... משהו כזה שאני לא יודע להגיד במילים... משהו מאוד חזק של אמונה, משהו מאוד חזק של ודאות, משהו מאוד חזק של השגחה. משהו מאוד חזק של אור, אור, אור גדול. אינטנסיביות מאוד חזקה. (אריאל)

לדברי גיימס, ברגעי ההשראה של ”הפיכת הלב” מתקבלות החלטות לשנות ממהלך החיים בעתיד. עידו, למשל, תולה ב”ציון” את החלטתו ללמוד הלכה ביתר רצינות, והוא מתמיד בכך מאז. יאיר מתאר שבעקבות תחושותיו קיבל על עצמו פרויקט של הפצת טוב, דבר שהתמיד בו במהלך כל השנה שאחרי הנסיעה. שאול מדווח שברגע מעין זה חש תחושות פיזיות ממשיות, שהיו מלוות בעשיית תנועות שרק העז לחלום עליהן:

ואני רואה את הרב מורגנשטרן מתפלל, ואחרי כן את איך שהוא מברך כשהוא עולה לתורה. תשמע, א־לוהים עומד לידו! בשבילו זה אימת יום הדין!... הוא עכשיו עומד למשפט, והבכי הזה, והניגונים האלה... זו הייתה נקודה שהרגשתי שאני מתרגש, שהשערות שלי ככה [מראה בידיו כאילו הן סומרות]. אני לא אדם רגשן, הרגשתי שאני דומע, שאני מרשה לעצמי לעשות תנועות שאני רק חלמתי עליהן... שפתאום יש לי דמעות בעיניים... ואתה מוצא את עצמך פתאום צועק. אתה באמת צועק לה!... שמה הרגשתי שאני באמת מתחבר, ונורא התרגשתי. תשמע, אני מתחבר לא־לוהים... אתה יוצא מהעור שלך, זה

דבר שאתה לא רגיל... הרגשתי שזה סוחף אותי, איך אומרים, אהבתי את א' לווהים באותו רגע, זו הייתה אהבה שאין לה גבול.

תיאורו של שאול שהוא "יוצא מעורו" מצוי בתיאורים רבים של חוויות מיסטיות. תחושות מעין אלו נידונות בספרו של רוטנברג, המתאר את ההתנסות המיסטית כ"היות שרוי מחוץ לעצמו".³⁴

תחושת האהבה שמתאר שאול היא מאפיין מרכזי בהתנסות המיסטית החסידית. מרק כותב ש"שיאה ועיקרה של ההתנסות המיסטית היא חוויית האחדות והדבקות באור אין-סוף, הכרוכה בביטול הדעת ובביטול המודעות... את ההתנסות המיסטית אצל ר' נחמן יש לראות מבחינה פנומנולוגית כחלק ממשפחת המיסטיקה החסידית, שהאהבה היא המוטיבציה והמאפיין המרכזי שלה".³⁵ אך ישנם כאלה שחווים חוויה ויוזאלית חזקה, כמעט התגלות. הלל מספר:

אמרתי את התיקון הכללי בשמחה אדירה וביישוב דעת ובבהירות שאני לא זוכר כמותה. ואז בסוף המזמורים יש את התפילה... והתחלתי לומר אותה והרגשתי קרבה מאוד-מאוד גדולה לקדוש ברוך הוא ותחושה כזאת של קשר בלתי אמצעי שהדהים אותי... ואז אני ממש זוכר שהגעתי לחלק שאומר "ותן לנו לב טהור לעבודך באמת" והרגשתי שאני חוזר על זה שוב ושוב. באמת... שזה יהיה לב טהור באמת, יהיה באמת. אני חושב שעשרות פעמים חזרתי על זה ואז התחלתי לבכות מרוב התרגשות. למרות שזה נשמע הזוי, הרגשתי שלווה מאוד-מאוד גדולה, והרגשתי שזוג עיניים מסתכלות עליי, זוג עיניים כחולות. מבטיח לך בהן צדקי! במין מבט כזה שאומר: "יופי", מין שמחה כזו בשבילי, כאילו "אני אתך". זה היה מדהים. אני לא חושב שצריך לתאר כמה זה מדהים לחוות דבר כזה... ולי היא נתנה את התחושה של "אני אתך, אתה במקום טוב, תהיה רגוע".

התחושה שהלל מתאר בעקבות המראה מתוארת אצל ג'יימס. לדבריו, ברגעים מעין אלו יש לאדם "ההרגשה כי סוף-סוף הכול לטובה. השלווה, ההרמוניה... הרגשת ודאות של חסד אלוקים, של זיכוי, של גאולה".³⁶

רבי נחמן בכתביו מזהה מצבים מסוימים של השראה אלוהית עם מצבי שיגעון. לדבריו, אם ההשראה אינה מבוקרת על ידי הדעת וזיקתה לעולם ה"מוחין והדעת" מתבטלת, היא הופכת לשיגעון.³⁷ שפתו של רבי נחמן הביאה כנראה את יוחאי לתאר, מבלי משים, כיצד חוויה שהחלה בתחושת שיגעון כללי, הביאה לקתרזיס ולבכי משחרר:

ההמון הזה שאומר ביחד, הייתה לי תחושה שכולם משוגעים! וזה בסדר להיות משוגע, לצרוח להתפלל לבכות על החטאים שלך, לדעת שאתה חוטא. יש

34 רוטנברג (לעיל, הערה 7), עמ' 84-85. ראו גם מרדכי רוטנברג, פסיכולוגיה יהודית וחסידות, ישראל תשנ"ו, עמ' 106-107; מרק (לעיל, הערה 19), עמ' 124.

35 מרק, שם, עמ' 134. ציון האהבה כמאפיין את המיסטיקה בא להוציא את הידיעה או השאיפה אליה כמאפיין המרכזי.

36 ג'יימס (לעיל, הערה 30), עמ' 162.

37 ליקוטי מוהר"ן קמא, נד; ליקוטי מוהר"ן קמא, ג; מרק (לעיל, הערה 19), עמ' 88-90.

פה עשרים אלף איש צועקים לקדוש ברוך הוא: ”אנחנו משוגעים, תושיע אותנו!“ אתה לא המשוגע היחיד. איזושהי תחושה... של ”אוקיי בואו נוציא את המסכה“... יש לי כל כך הרבה דברים שמבלבלים אותי בחיים ופה אני צועק את הצעקה שלי, את הרפואה שאני מבקש לדברים שמטרידים אותי, בחופשיות. זה מאוד ריגש אותי. בכיתי מרוב התרגשות כשהתחילו לשיר כולם את ”אשרינו שזכינו להתקרב לרבנו“, אין לי מושג מה הוא עושה פה, אין לי מושג אם הוא נמצא פה... אבל כששרו את השיר הזה, התחלתי לבכות. רצון להתקרב למשהו לא ידוע. להתקרב למשהו שאין לי הסבר למה זה ומה זה ומי זה, אבל רצון להתקרב למישהו קרוב... באותו רגע של בכי לא חשבתי על זה... היה לי מאוד משמעותי הרגע הזה, הנקודה הזאת. משהו השתחרר פעם ראשונה שם...

דברי יוחאי, המתאר את תחושת השיגעון שאפף אותו, אינם מנותקים מן ההגות החסידית, שלעתים רואה בהם חיוב (ולא רק שלילה כפי שתואר לעיל). לדברי מרק, בצד התפיסה הרואה ביציאה מן הדעת סכנה שיש להישמר ממנה, יש הוגים חסידיים שרואים באופנים מסוימים של יציאה ”למעלה מן הדעת“ יעד רוחני שיש לשאוף אליו, ולעתים – למשל בפורים – יש אף לצאת מן הדעת באופן יזום. תפיסה זו השפיעה גם על הגותו של רבי נחמן.³⁸

לעתים קורה שבמהלך התנסות מיסטית פתאום מתבררות גם תוכנות חדשות. גיימס בספרו מתאר זאת כ”הרגשה שאדם מכיר אמיתות שנעלמו ממנו קודם לכן. חידות החיים נפתרות לעיניו”.³⁹ בדומה לכך תיארו יאיר, הלל, עידו ואחרים את חווייתם. יאיר סיפר שהבין שבאמת אפשר להשתנות ולבטל באופן מוחלט דברים שקרו בעבר. אריאל, למשל, תיאר את הבנתו באשר למהות הצדיק, תוכנה שלדבריו התחדשה לו במהלך רגע שיא שכזה:

השנה היה לי משהו עם הרב מורגנשטרן⁴⁰ מאוד חזק, השנה היה לי רגע כזה... לא יודע מה להגיד על רגעי השיא האלה... אולי זה חוויה של משהו שהוא מוחלט, שהוא לא רק סובייקטיבי... נגיעה... אגיד משהו שהבנתי השנה באיזושהי חוויית שיא... הרב מורגנשטרן זה יהודי מאוד מיוחד (שתיקה ארוכה)... הבנתי מה זה צדיק באופן שלא חווייתי קודם. הבנתי מה זה שיש אדם עם השראה. אדם שהקשר שלו אל האלוקות הוא קשר נוכח ושסביבו יש תלמידים שהם לא במקום שלו... זה לא רב, זה לא מורה, זה לא איש עם ניסיון, זה לא כל זה. זה משהו אחר לחלוטין... זה אדם מואר. זה אדם עם נוכחות של אלוקות. ואנשים אחרים, הם לא שם. וראיתי את זה! ראיתי את זה, והבנתי. ודרך זה הבנתי... באופן שלא הבנתי קודם הבנתי מה זה הצדיק והחסידיים. מה זה אומר, מה זה כל המילים האלה שהחוקרים כותבים על צדיק... מה זה הפנומנולוגיה של הצדיק... זה פתח לי פתח מאוד חשוב, הבנתי מה זה מורה רוחני באמת... זה הכול ברגע אחד באומן... לפעמים זה קורה.

38 ראו מרק, שם, עמ' 54-58.

39 גיימס (לעיל, הערה 30), עמ' 162.

40 מדובר במניין קטן, שבאופן מקרי שניים מן המרואיינים שאינם מכירים זה את זה חוו בו תחושה חזקה.

והלל תיאר כיצד הבין פתאום מה זו תפילה לא־לוהים:

זה היה אחד האירועים המכוננים. מפגש עם כזו חיוניות ושמחה... תפילה מאוד מוחשית, שהקדוש ברוך הוא נמצא אתנו כאן ואנחנו עכשיו מתפללים אליו. אני לא יודע אם זה נשמע טריוויאלי או לא, אבל מבחינתי זה היה חידוש שלא ייאמן. ושואף פעם לא [הייתי] מודע לזה שזה יכול להיות ככה ולא שמתו לב לחסך... שום דבר ממה שחוויתי באותן דקות ראשונות לא התקרב בכלל לאיזשהו אופן של תפילה שחוויתי לאורך כל השנים הללו, חד־משמעית... וזה שוק, מישהו שאמור להיות דתי ועובד ה' במשך עשרים פלוס שנות קיומו לא נפגש עם שום דבר מזה אי פעם, עד להגעה לתפילה הזו. זה היה אירוע מכונן במובן של "הנה קמה תחושה חדשה בתפילה, הנה ההכרה המחודשת של מה זה להיות קשור לקדוש ברוך הוא".

לסיכום תחושת החוויה, אפשר לומר שהיא מורכבת מכמה רכיבים. הרכיב הראשון הוא הכניסה לתוך החוויה מתוך נטרול הרפלקסיה וההתבוננות התבונית, הכניסה למצב של "אזור נטול מוחין". המפגש באומן עם אנשים שונים מאוד זה מזה והשיחות החופשיות והעמוקות פותחים ומרחיבים את אופקיהם של הנוסעים להקשבה ולקבלה גדולות יותר מאלו שהם רגילים אליהן, נוצרות פתיחות והקשבה ל"תדרים חדשים ושונים" (בלשונם של אריאל ויאיר). תחושת החופש השוררת באומן, ההמון על גווניו ומזוריותו, יוצרים אקס־טריטוריה גאוגרפית ותודעתית המאפשרות חוויות מיסטיות הבאות לידי ביטוי ברגעי השיא. רגעים אלו מאופיינים אצל רוב מכריע של המרואינים בתחושת קרבה לא־ל, התאחדות עמו, אינטימיות חזקה ועוד. כל המרואינים ציינו שמעבר למילים יש דברים שאינם ניתנים לתיאור. המילים "איני יודע לתאר יותר" חזרו ונשנו. כמה מהם ציינו שבאופן כללי שורה על אומן בימי ראש השנה תחושה מיוחדת של טהרה, של פתיחות, והם מייחסים שוב ושוב את האווירה ואת התחושות לרוחו, לתורתו ולעצותיו של רבי נחמן. אפשר לשים לב שלעתים רחוקות, גם ברגעים אלו מופיעים שוב הפרדוקסים והדיסוננסים שתוארו לעיל.

לרוב הנוסעים היה חשוב להרגיש שהם מנסים ליישב את הדיסוננס והם עסקו ביישובו. בכואם להתמודד עם סתירות אלו וליישבן עם אמונתם ועם התנהלותם בחיי היום־יום, מעלים הנוסעים כמה מודלים של התמודדות.

ד. התמודדות עם הדיסוננס

אם נשוב לדברי גרשם שלום על השלבים השונים שבהם נעה כל דת, הרי במקרה שלנו, המעבר של הנוסעים המחפשים קשר ישיר עם הא־ל מן השלב הממוסד לשלב המיסטי נעשה מתוך ניסיון לשמר את השלב הממוסד ולא לנפץ אותו. הנוסעים אינם מוותרים על מרכיבי הזהות הקודמים שלהם ואינם מאמצים באופן קיצוני תפיסת עולם חדשה. גם אם הם לומדים דברים חדשים, ומבינים דברים בצורה אחרת, כל הדוכרים ציינו את הניסיון לשלב את החוויה בתוך חייהם והגותם.

ההתמודדות עם הסתירות שבנסיעה לאומן נעשית לפני הנסיעה ובמהלכה. עם זאת לאחר חוויה כה משמעותית, בחזרתם לחיים הרגילים נפנים הנוסעים לסדר את עולמם מחדש ולבחון היכן יכולות הנסיעה והחוויות להשתלב בתוכו. הצורך בנתינת

דין וחשבון מתחדד בחזרתם, כאשר הם נאלצים להסביר את מעשיהם לחברה הסובבת אותם. את הדיסוננס בין עולמם לנסייעתם ולחוויותיהם הם מסבירים בכמה אופנים. בתחום הסוציולוגיה של הדת התייחסו החוקרים למצבים שבהם עובר הפרט ממערכת חברתית אחת המושתתת על כלים מסוימים למערכת אחרת, וקראו לכך ”דילוג“ (בלא מודעות). אפשרות אחרת היא האפשרות המודעת של השהיית האידאולוגיה הרציונלית, השהיה המאפשרת לפרט לתמרן, לפי הצורך, בין שתי מערכות שהנחות היסוד שלהן שונות מאוד זו מזו. עוד מונח הדומה לזה הוא המונח ”השהיה של חוסר האמונה“. מונח זה מתייחס למצבים פונקציונליים, כגון צפייה בסרט, קריאת ספר או השתתפות במשחק תפקידים. במצבים אלו אדם מתנהג כאילו הוא עומד בפני מציאות אמיתית: הוא מתרגש, צוחק ובוכה. אף שהוא יודע שהדמויות פיקטיביות והעלילה דמיונית, האדם משהה את חוסר האמונה שלו לזמן קצוב. השהיה זו מאפשרת לאדם להאמין למצב הפונקציונלי למשך תקופה מוגבלת, תקופה המאפשרת לו לחוות את ההיחשפות ואת התגובות הרגשיות שלא היו נחווות בהעדר השהיה כזו. לאחר מכן האדם יבחין מחדש בהבדל שבין המצב המסוים לחיי היום-יום.⁴¹ אפשר להסביר בצורה דומה את ההתמודדות הנחווית באומן. אריאל, למשל, מתאר כיצד התמודד - במשך שנים - עם הדיסוננס בשיטת ההשהיה, וכיצד במהלך השנים החל דיאלוג בין המקומות הסותרים, מתוך הנמכת ה”ווליום“ של כל אחד מן המקומות על פי הצורך:

...במשך השנים כשהייתי נוסע לאומן, הייתי חסיד ברסלב... הייתי בתוך החוויה הברסלבית... הייתי דתי-לאומי ונשארתי דתי-לאומי כל השנים. אבל כשהייתי שם הייתי מתנתק מהמחשבות הדתיות-לאומיות, מהעולם בישראל... [הייתי] שם לגמרי בתמימות...

בשנים האחרונות... ככל שאני עושה שלום בין היותי באומן והמוטיבים הברסלבים שלי לבין הדמות המזרחניקית שלי הדתית-לאומית... אז אני יכול יותר ויותר להעלות שאלות תוך כדי הנסיעה לאומן, אבל החוויה שם היא כל כך חזקה שאני חווה את השאלות באנגייה מסוימת... החוויות הן בווליום 100 והשאלות הן בווליום 50, אז יש איזה דו-שיח! אני אומר, זה טירוף מה שקורה פה, אבל אני בתוך הטירוף הזה לגמרי, ואני לא עומד מהצד ושואל אבל זה בעצם טירוף מה שקורה פה... בנסיעות בעבר הייתי באישיות שלי יותר בהפרדה, בנפרדות, וכשהייתי שם הייתי שמה לחלוטין - ברסלב גמור... ככל שאני מתבגר ועושה שלום בין המקומות שלי באישיות ואני רואה שאני דתי-לאומי, ואני באמת דתי-לאומי, אז אני עושה דו-שיח באומן... ואז יש דיאלוג. חשוב לי לעשות את הדיאלוג בין שני המקומות האלה, אבל זה דיאלוג שהחוויה היא בווליום של 100 והשאלות בווליום של 50. ואז זה דיאלוג מעניין.

אופציה נוספת שנוקט יוחאי היא הגבלת החוויה. הנוסע מודה שהחוויה משמעותית, אבל הוא שומר על עצמו, אינו מרשה לעצמו ללכת עד הסוף. כך הוא מתאר את התמודדותו עם הנסיעה (ועם כתבי ברסלב בכלל):

41 לניתוח מעמיק של שיטת ההשהיה והשלכותיה ולתיאור המחקר העוסק בה ראו: ירון יבלברג, 'תנועת העידן החדש ו"ההשהיה" של האידאולוגיה הרציונלית', עידו תבורי (עורך), רוקדים בשרה קוצים, תל אביב 2007, עמ' 142-143.

פתאום הבנתי כמה החינוך שלי היה אחר מזה. כמה התחנכתי להיות ליטאי, רצינוגלי, [בעל] היגיון... בפנים זה נטוע בי, לא השתחררתי מזה לגמרי. וכשאני שם אני נלחם... אני עוצם עיניים ונמצא שם, מנסה, לפעמים מצליח ולפעמים לא. אבל אני בהגדרה לא חסיד ברסלב... יש דברים שאני לא מזדהה אתם, יש דברים שקשים לי... אני נשאב לשם, זה מדבר אליי, אבל אני לא הולך לשם לגמרי, זה משהו שנטוע בי חזק, חוסר היכולת לראות צד אחד... החד-גוניות מאוד מאיימת עליי, אני קוקיסטי מדי [צוחק]

אפשרות שלישית של התמודדות היא ההכנסה של אומן להקשר הדתי-לאומי, הקשר שדואג לשמר את הנוסע שלא יתקלקל יותר מדי, שלא ישכח את האמת שהשאר בבית. שי למשל מספר שהלך לכותל:

יום לפני הנסיעה הלכתי לכותל ויום אחרי שחזרתי הלכתי לכותל. היה לי מאוד חשוב ללכת לכותל לפני ואחרי, לעטוף את זה בכותל, זאת אומרת להזכיר לעצמי קצת עיקר וטפל, רבי נחמן זה חשוב, זה נהדר, זה צדיק, הכול יפה אבל הכותל הוא כותל, בית המקדש, ירושלים, הר המוריה. עשיתי לעצמי סדר בדבר הזה. הייתי בכותל, שזה גם דבר שאני לא עושה בשגרה... היה לי חשוב להכניס את עצמי, להישאר במקום הנכון... להזכיר לעצמי שאומן זה לא לכתחילה מבחינתי. יש לי פה שבר שאני צריך לתקן אותו... אם בכותל הייתה יכולה להיות חוויה רוחנית כמו שיש באומן הייתי הולך לכותל בלי שום צל של ספק, והייתי מאוד-מאוד שמח על זה... היה לי חשוב לחנך את עצמי. לשים את עצמי בפרופורציה, שאומן הוא צורך שלי. הקדוש ברוך הוא באמת נמצא פה, בירושלים, ואני צריך לחשוב איך אני מכניס את אומן לירושלים ולא לברוח לאומן כל הזמן.

אפשרות רביעית מציג הלל. לדבריו, הוא מנסה לא להיות עסוק בזה:

[אני]... נאלץ להתמודד עם תופעה של סגידה למישהו... כל הנושא של האלהה שלו וכולי... אני מנסה לא להיות עסוק בזה, זה מבחינתי לא העיקר. העיקר מבחינתי שהקדוש ברוך הוא הוריד מתנה לעולם שקוראים לה רבי נחמן, האיש הזה מקרב אנשים לקדוש ברוך הוא ונותן להם עצות... לחיים טובים יותר, שלמים יותר, אמוניים יותר.

ה. השיבה הביתה וסיכום

לאחר החוויה הרוחנית והנפשית שהם חוו שבים המרואיינים לכיתם. בניגוד לצפוי, רובם אינם מדווחים על תחושת הנפילה לאחר חוויית הדבקות, תחושה המתוארת במחקר כ"חויית המדבר" או כ"חויית העקרונות"⁴². בעת השיבה הביתה רובם חשים חוויה טובה של רוחניות, אור ודימויים נוספים מעין אלו. נתון זה מתאים לדברי אידל ש"יותר מכל מאופיינת המיסטיקה החסידית בהעדר כמעט מוחלט של תחושות שליליות הבאות לאחר החוויה המיסטית... המיסטיקונים החסידיים לא ראו בהתנתקות מחוויית האיחוד עם אלוהים חזרה למצב נפשי או רוחני שבו מורגשת תהום הפעורה

42 אידל (לעיל, הערה 7), עמ' 404.

בין האדם לאל... כאן יש לציין גם שהמגע עם האלוהות לא הסתיים לחלוטין; את מקומו תפס מגע חלש יותר עם הרוחניות או החיוניות שנמשכה אל תוך העולם הזה.⁴³ יוצא מן הכלל במובן זה הוא הלל, שמציין את הקושי הזה ואת האופן שבו הוא מתאמץ להתמודד עמו ולוודא שבני המשפחה לא ייאלצו לחוותו (ייתכן שזה קשור לקושי של אשתו עם נסיעתו):

מה שקשה ואני מאוד-מאוד מנסה לקחת אותו לתשומת לבי זה שאסור, לא ברמה האישית, להתרסק, לחוש את התסכול בין התחושה המרוממת של אומן לבין היום-יום המאותגר בסוג של מונוטוניות, של סזיפיות שצריך להתמודד אתה וודאי שלא להחצין את זה החוצה, כלומר לא יכול להיות שתיסע ואחרי זה בני המשפחה יצטרכו להתמודד עם איזה קושי שיש לך.

הנוסעים לאומן – מושאי מחקר זה – חשים גם שעליהם להמשיך את תחושת הרוחניות והחיוניות שחוו באומן ולהעבירה אל עולמם, באופן עדין ומתון יותר. בשיחות עמם היה חשוב להם לציין שחיוייתם לא נותרה מנותקת אלא השפיעה השפעה משמעותית על חייהם ועל חיי הסובבים אותם לאחר החזרה לארץ. נראה שהם חשים את המודל החסידי שאינו רואה ”באקסטזה מטרה סופית, אלא היא הייתה שלב בניסיון למשוך שפע אלוהי כלפי מטה ולהשתמש בו לטובת הקהילה“.⁴⁴ הם אכן עסוקים בשאלה הזאת, כפי שמתאר הלל:

אחת האינדיקציות לראות שזה היי טוב, ואומן זה לא איזשהו אגו טריפ רוחני אגואיסטי של אני דואג לחוויות הרוחניות שלי, זה שזה מקרין החוצה כפשוטו השמחה הזאת...

הם מעידים שהנסיעה השפיעה על חיי היום-יום שלהם, על שינוי היחס ללימוד תורה, לקריאת תהילים ולתפילה. כמה מהם קיבלו על עצמם באומן ליצור פרויקטים של חסד והפצת היהדות. הם מעידים גם על שינוי האווירה בבית ובמשפחה. לטענתם הבית ”מואר“ יותר בחזרתם, יש יותר סבלנות זה לזה, יותר הקשבה, שינוי בדפוסי הפתיחות, הקשב וההתנהגות. כך למשל מתאר שי את חזרתו:

זה הכניס אותי גם למסע של איך אני מכניס פה את עבודת השם שלי... עם הילדים שלי השתנו דברים... כשיש עצבות בבית או אצלי או אצל אחד הילדים אני מתחיל לשיר, זה הזוי, אבל ככה זה, נגיד, כשאני עצבני... הבן הגדול חצה את הכביש בצורה מאוד-מאוד מסוכנת וזה נורא הכעיס אותי, אז במקום לנזוף בו באוטו שעה, אני נכנס לאוטו ומתחיל לשיר. הילדים כבר מכירים את זה ומתחילים לשיר בעצמם, זה נורא מצחיק אבל זה יותר אמיתי. כי באמת על מה אני כועס? הוא הבין שזה לא בסדר, אני הבנתי שזה לא בסדר, צריך לשחרר, עכשיו זה יהיה לא בסדר אם אני אתעסק עכשיו בזה שזה לא בסדר... אני חושב שגם יכולת ההכלה שלי קצת יותר נפתחה. האיבר הזה שנקרא הקשבה והיכולת לקבל זה דבר שדורש אימון גדול... זה משהו שאני נותן לו

43 אירל, שם. אירל מציין שתפיסה זו אינה נכונה בתורתו של רבי נחמן, אך מרק מתעמת עם תפיסתו ומראה שגם אצל רבי נחמן השלב הכתר-מיסטי הוא בעל אופי חיובי. ראו מרק (לעיל, הערה 19), עמ' 122-126.

44 אירל, שם, עמ' 14.

יותר מקום... גם אשתי רואה את זה למרות שהיא לא בסיפור של רבי נחמן ככלל... אני חושב שנהייתי יותר סבלני לקבל טלטלות בבית...

נוהגים לחלק תנועות רוחניות חדשות לתנועות "דוחות עולם" לעומת תנועות "מאשרות עולם". תנועות דוחות עולם הן ארגונים הדורשים מחסידיהם לשנות את אורח החיים שלהם. תנועות מאשרות עולם מתקיימות בלב החברה ואינן מבקשות מחסידיהן לצאת בדרך כלשהי נגד העולם החברתי החיצוני. התנועות מאשרות העולם תופסות את עצמן כתנועות המוסיפות למאמין כלים להתמודד עם חיי היום-יום בחברה ואף להיות מאושר בהם.⁴⁵ נראה כי מושאי מחקר זה משתייכים לתנועה מאשרת עולם. בכל השיחות לא נאמרה ביקורת על החברה הדתית או הישראלית (אלא בשביל להסביר את הדיסוננס שהם שרויים בו), ולא הייתה נימת התרסה בדברים. הנוסעים רואים בנסיעה חוויה המעשירה את עולמם הרוחני ומשתלבת עם חייהם הרגילים, מתוך עשיית ההתאמות הנדרשות.

עם זאת, למרות הניסיון לשלב את החוויה בחיים, נוצרים באופן טבעי פערים והבדלים בין אלו שעברו את החוויה לנותרים בבית. ארבעה מרואיינים דיברו על פערים רוחניים ותפיסתיים שנוצרו בינם לבת זוגם, ועל הקשיים והעבודה הנדרשים מצד שני בני הזוג כדי לגשר על פערים אלו. מעטים מן המרואיינים גם דיווחו על נפילה נפשית זמנית לאחר התחושה העילאית שחוו באומן, על קושי להתפלל בבית הכנסת שנראה חיוור לעומת החוויה המרוממת שחוו, קושי שנדרשו להם חודשים אחדים להתגבר עליו.

רוב הנוסעים מעידים שהתחושות החיוביות נמשכו כמה חודשים ודעכו לאט-לאט. כחצי שנה לאחר הנסיעה היא נותרה אצל רובם כמין געגוע עמוק לחוויה שחוו, ושהיו רוצים לחוות אותה שוב. התחושה של כל הנוסעים היא שהם חוו חוויה שהעולם הדתי שהם חיים בו אינו נותן לה מענה, שהמסגרות הדתיות שלהם אינן מצליחות לגעת בה, אינן מצליחות ליצור את העוצמה והקשר הבלתי אמצעי שהעניקה להם הנסיעה. הנסיעה לאומן ניתנת למחקר ולניתוח בכלים שונים. אנו, כאמור לעיל, באנו רק לפתוח פתח לעולמם של הנוסעים לאומן ולחוייתם. נקודת המוצא של החוויה האישית עשויה להאיר נקודות שונות, הן על הנעשה באומן, הן על האופנים שבהם יכולה להיחוו חוויה דתית מעין זו והן על החסר שחווים אנשים בחיים הדתיים, ושגורם להם לבקש חוויה מעין זו באוקראינה. חוויות אלו משמשות בעינינו פתח לדיון עתידי בכלים שונים: סוציולוגיים, אנתרופולוגיים, פילוסופיים, פסיכולוגיים, הלכתיים ועוד.

45 שיטת סיווג זו היא של ווליס (Wallis), העוסק בניסיון לסווג את התנועות הרוחניות החדשות. סקירת מחקר בנושא של סיווגי התנועות הרוחניות החדשות ראו אצל תבורי (לעיל, הערה 41), עמ' 19-13.